

Література

1. Глущик С.В. Сучасні ділові папери / С.В. Глущик, О.В. Дияк, С.В. Шевчук. – К. : А.С.К., 2004. – 400 с.
2. Зубков М.Г. Сучасне українське ділове мовлення / М.Г. Зубков – Х. : Торсинг, 2001. – 384 с.
3. Пазяк О.М. Українська мова і культура мовлення / О.М. Пазяк, Г.Г. Кисіль. – К. : Вища школа, 1995. – 239 с.
4. Палатна О.М. Чи вміємо ми спілкуватись? / О.М. Палатна // Рідна школа. – 1998. – № 4. – С. 13.
5. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика / М.І. Пентиліук. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.

АШИТОК Н.І.

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАРТИНИ СВІТУ У ТВОРАХ М. ГОГОЛЯ: ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Майбутнє українського суспільства суттєво залежить від оптимізації виховного потенціалу сучасної освіти. Одним з напрямів цього процесу є використання шедеврів світової культури, до яких по праву належать твори М. Гоголя. Про виховання засобами шедеврів світової культури писали чимало, а представники одного з напрямів вітчизняної й зарубіжної педагогіки – соціального, репрезентованого педагогікою ноосфери, нового мислення (П. Тейяр де Шорден, А. Леруа-Луран та В. Вернадський) – розглядали шедеври світової культури як один з основних засобів реалізації гуманістичного виховання у процесі формування загальнолюдського на основі національного. Не менше писали про твори М. Гоголя та їх виховний вплив на виховання дітей і молоді (цим займались В. Белінський, В. Ахрамеев, В. Єрмілов, С. ماشینський, Ф. Прийма, Г. Поспелов, Є. Смірнова-Чикіна, М. Храпченко та ін.). Сам М. Гоголь вважав обов'язком письменника справляти виховний вплив на сучасників. Він відзначав, що справжній художник, який працює над своїм твором і дорожить ним, повинен працювати не марно: потрібно, щоб створене ним у творі життя зробило крок уперед, щоб він, осягнувши сучасність, став врівень із століттям і вмів повернути йому за навчання себе навчанням його [3, с. 508]. Не втрачає виховний потенціал спадщина видатного письменника й сьогодні, хоча про це останнім часом пишуть менше. Між тим потреба в засобах формування моральних якостей у свідомості підростаючого покоління особливо актуальна в період докорінних економічних, політичних і соціальних змін у незалежній Україні.

Мета статті – розкрити виховний потенціал картини світу у творах М. Гоголя, актуальність цих творів для нашого часу.

Чим пояснюється актуальність картини світу в безсмертних творах М. Гоголя для нашого часу, адже авторська картина світу являє собою зумовлену авторським задумом певну реалізацію індивідуальної концептуальної картини світу, сучасної для автора, варіантом концептуальної картини світу народу, представником якого є автор як індивід, представником певної часо-во-просторової реальності? Термін “авторська картина світу” у статті позначає “певний тип реальності, перетворений за законами мистецтва” [7]. Автор-

ська картина світу певною мірою відображає особливості загального та національного сприйняття реальності, що не суперечить маніфестації в ній індивідуальності авторської картини світу, яка є результатом інтенціональної діяльності окремого індивіда – автора. У зв'язку із цим Ю. Лотман зазначає, що, “з одного боку, художня модель світу відображає об'єктивну дійсність у її найбільш загальних категоріях, а з іншого – свідчить про авторське світорозуміння” [4, с. 25]. Авторську картину світу інтерпретують реципієнти. Особливо цікавим, на наш погляд, є сприйняття цієї картини представниками різних історичних епох. Саме тому в цій статті запропоновано дослідження окремих фрагментів у творах М. Гоголя, що маніфестують своєрідність сприйняття світу видатним письменником і типовість зображених реалій для його часу, у контексті сучасної української дійсності та деяких виховних проблем.

У творах М. Гоголя правда життя дістала особливо точне відображення. Письменник був майстром художньої типізації дійсності. Він вважав своїм завданням “не схибити ні в чому проти дійсності, проти часу або епохи”. “...Я ніколи нічого не створював в уяві і не мав цієї властивості, – стверджував М.В. Гоголь. – У мене лише те й виходило добре, що взяте було мною з дійсності, з даних, мені відомих” [3, с. 509].

У творчому задумі, як слушно зауважувала А. Підгорна, автор будує певну картину “уявного” світу, що є не лише продуктом суб'єктивного сприйняття, а зумовлена загальною концептуальною картиною світу певної епохи [5, с. 390]. Саме тому твори М. Гоголя є свого роду історико-літературними джерелами, що містять відомості про певну епоху, для читачів не байдужу. Невже актуальність творів митця пояснюється лише історичною цінністю творів митця? Між тим, читаючи твори М. Гоголя, навіть критичні статті про його творчість, складається враження, що йдеться про наш час. У “Літературній розмові, підслуханій в книжковій лавці”, В. Белінський писав про англійських і французьких політичних діячів свого часу: “Ті самі Чичикови, лише в іншому одязі, у Франції і в Англії вони не скуповують мертвих душ, а підкуповують живі душі на вільних, – як іронічно підкреслював дослідник, – парламентських виборах!.. Парламентський мерзотник більш освічений, ніж який-небудь мерзотник нижнього земського суду; але по суті обидва вони не кращі один за одного” [3, с. 511]. Слідом за В. Белінським М. Чернишевський у “Нарисах гоголівського періоду російської літератури” писав про сучасну йому Англію: “Чичикови там зайняті біржовими й фабричними витівками...”. А на вшануванні пам'яті М. Гоголя у Великому театрі 4 березня 1952 р. англійський письменник Дж. Олдрідж сказав: “Якби Гоголь сьогодні захотів зображати дурнів і божевільних, таких, що живуть у наскрізь брехливому, прогнилому світі, він повинен був би шукати їх за межами своєї країни. Гоголь зумів показати всю мерзенність і ницість тих, хто намагається вершити людські долі і будувати свої розрахунки на прибуткових операціях з мертвими душами. Воістину потрібен талант Гоголя, ніби у всій повноті відобразити весь жах, все безумство, всю трагічність цього становища” [3, с. 511].

Актуальність сучасних інтерпретацій творів М. Гоголя пов'язана з наявністю спільності буття нашого й видатного майстра. Процес інтерпретації має двоєдину основу: осягнення смислу твору та утвердження можливостей інте-

рпретатора. Відомий афоризм: “Твір пропонує, читач вибирає”. Читач не просто вибирає, а й намагається здійснити зіставлення твору із власним світобаченням, зробити частиною своєї картини світу. Виникає проблема суб’єктивного сприйняття твору, присвоєння йому змістів, які первісно твору не могли бути властивими, адже письменника й читача розділяють епохи.

Багато для розуміння проблеми інтерпретаційного потенціалу дають так звані вічні образи, такі як: Ромео, Джульєтта, Дон Кіхот, Дон Жуан, Гамлет, Фауст. Кожне нове звернення до них є й актуалізацією закладеного в них змісту, і розвитком закладених у них художніх ідей. “Вічні” образи маніфестують особливі якості, які позалокальні, хоча, безперечно, кожен з них є типовим для певного часу, є носієм його своєрідності. М. Гоголь запропонував читачам цілу галерею таких образів: Ревізора, Хлестакова, Чичикова, Манилова, Собакевича, Плюшкіна та ін. Особливої актуальності в наш час набуває інтерпретація Чичикова, про якого, зокрема, в “Мертвих душах” написано: “Саме, пронеслись чутки, що він не більше, не менше як мільйонник”. У феодальній Росії багатство вимірювали кількістю кріпаків, а у перехідний від феодального до капіталістичного ладу період у суспільстві з’явився новий вимір багатства – гроші. Мільйон став мірилом чеснот людини. М. Гоголь швидко схопив цей новий вираз і назвав Чичикова *мільйонником*. Чичиков походив з бідної дворянської сім’ї, а тому він був позбавлений головної дворянської бази – маєтку з кріпаками. У ньому немає нічого панського, поміщицького. Це новий герой, представник нової економічної епохи первинного нагромадження капіталу. Багатство було метою Чичикова, і “багатій на пролітних гарних дрогах, на рисаках у багатій збруї справляв на нього враження тим, що багатство дісталось йому завдяки розуму і спритності”: “Адже був конторник, волосся носив у кружок!” – говорив Чичиков. Яким чином досягти мети, було для нього байдуже: хабар комісії, незаконна операція з контрабандистами, спритна банківська операція з “мертвими душами”. Всі ці способи розбагатіти засновані на пристосуванні Чичикова до дійсності, непересічній кмітливості і непохитній силі волі, що особливо наголошувалася М. Гоголем як істотна риса вдачі ділка. Оборудки таких, як Чичиков, йдуть на шкоду дворянській державі, підриваючи її основи. Безліч шляхів до багатства для таких, як він, доводили реальну небезпеку для дворянського класу хижачької діяльності буржуазних діячів, що вправно прикривали маскою люб’язної і ввічливої людини суть своїх вчинків. Сучасники М. Гоголя відзначали типовість Чичикова, масову появу таких людей у суспільстві того часу. В. Белінський писав: “Чичиков не менше, якщо не більше Печоріна – герой нашого часу”. Девіз батька Чичикова – “Бережи і копи копійку” – був програмою суспільного класу, який енергійно змінював сучасну для М. Гоголя країну. Якщо не зважати на окремі історичні реалії, характер оборудок і змінити прізвище, можна з повним правом сказати “Перед нами герой і нашого часу”.

Лише в талановитому тексті закладені можливості для різноманітних інтерпретацій. Тексти творів М. Гоголя мають значний інтерпретаційний потенціал, який визначає здатність його включатися в різні історико-культурні картини світу, бути зрозумілими багатьом поколінням читачів. Говорячи про взаємодію між автором і читачем, слід зауважити, яке велике значення для

розуміння художнього твору має положення О. Потебні про особливості сприйняття тексту реципієнтом. У своїй праці, розвиваючи ідеї В. Гумбольдта, дослідник писав: “Мистецтво є мова митця, і як за допомогою слова не можна передати іншому свою думку, а можна лише пробудити в ньому його власну, так не можна її повідомити й у творі мистецтва; тому зміст цього останнього (коли він вже є завершеним) розвивається не в митцеві, а в тих, хто розуміє” [6, с. 181] і далі: “Той, хто слухає, може значно краще за того, хто говорить, зрозуміти те, що приховано за словом, а читач може значно краще за самого поета осягнути ідею його твору. Сутність, сила такого твору не в тому, що розумів під тим автор, а в тому, як він діє на читача або глядача, значить, у невичерпному, можливому його змісті. Цей зміст, який ми проєкуємо, тобто вкладаємо в самий твір, справді зумовлений його внутрішньою формою, але зовсім не входить у наміри митця, який творить, задовольняючи тимчасові, нерідко вузькі моменти свого особистого життя. Заслуга митця зовсім не в тому мінімумі змісту, який думався йому при створенні, а у певній гнучкості образу, в силі внутрішньої форми збуджувати найрізноманітніший зміст” [6, с. 181–182]. Дослідник відзначав: “Можливість такого узагальнення і поглиблення ідеї, яке можна назвати самостійним життям твору, не лише не є запереченням нероздільності думки і образу, але, навпаки, обумовлене нею” [6, с. 182].

Розв’язання проблем розуміння між людьми – це розв’язання проблем людського буття. Будь-якій художній твір орієнтований на діалог з читачем, що передбачає взаєморозуміння між учасниками спілкування. “Не було жодного класичного жанру, – писав Р. Барт, – жодного класичного тексту, який би не передбачав колективного споживання, що немовби відбувалося в атмосфері спілкування та бесіди” [1, с. 254]. Будь-який текст (а в культурі як текст має бути прочитаний не лише художній чи науковий твір), – це внутрішньо діалогічна система, бо містить як явні, так і домислювані апеляції до певних авторів, спрямована проти поглядів інших, спирається на відомі факти або піддає їх сумніву [1, с. 254]. Слушні думки щодо “внутрішньої діалогічності культури” викладено в працях М. Бахтіна, для якого діалог є корінь і підґрунтя всіх інших визначень людського буття, зверненого до Ти. І цей діалог є лише там, де є “діалог діалогів”, що охоплюється поняттям культури, – нескінченна й незавершувана спіраль мовленнєвих висловлювань [1, с. 256].

Цікавим видається зауваження щодо самостійності життя твору, яке, за О. Потебнею, репрезентує його специфічність як культурного-історичного феномену. Ставши фактором культури, твір починає жити незалежним від автора життям. Це положення не суперечить тому, що твір відображає авторське бачення сучасного для нього світу і в основі твору лежить авторське ставлення до зображеного. Як писав П. Рікер, подальша доля твору виходить за межі завершеного об’єкту його автора. Читач спілкується не безпосередньо з автором, а з твором; і автор не може безпосередньо впливати на читача. Твір являє собою відкриту систему, у якій реалії відображеного світу є імпульсами для роздумів кожного читача. П. Рікер зазначав, що відкритість для багатьох прочитань є діалектичним відповідником семантичної автономії тексту; інтерпретуючи твір, ми з’ясовуємо не те, що хотів сказати автор, а те, що

об'єктивно цей твір говорить, що він промовляє, включаючись у контекст історії й культури [цит. за: 2, с. 14].

Актуалізація шедеврів видатного письменника полягає в можливості осучаснення прочитаного тексту. Наприклад, зображуючи Собакевича, М. Гоголь створив закінчений образ поміщика, гонителя освіти. Собакевич у розмові заявляє, що готовий перевішати всіх лікарів, він проти медицини та її “вигадок” на зразок дієти. М. Гоголь підкреслює типовість Собакевича, уявляючи, як би той повівся на місці високого чиновника міністерства освіти. “Попробуй он (Собакевич. – *Н.А.*) слегка верхушек какой-нибудь науки, даст он знать потом, занявши место повиднее, всем тем, которые в самом деле узнали какую-нибудь науку... Да такое выдумает постановление, что многим придется солоно. Эх, если бы все кулаки!..” Цим вигуком з багатозначною незакінченістю речення завершує М. Гоголь свою думку про Собакевича – діяча культури [див. 8, с. 95]. Осучаснення тексту будується на небезпеці появи некомпетентних та деспотично налаштованих осіб на керівних посадах різних гілок влади.

У текстах творів М. Гоголя закладено можливості для численних різночитань. Будь-яка інтерпретація не може охопити всього багатства можливостей твору, цей процес залежить від культурно-історичного контексту, творчої уяви, культурного та особистісного досвіду, мистецької обізнаності читача. Безперечно, існують межі сприйняття твору. Не можна підміняти авторську картину світу своєю власною, свою оцінку зображеного у творі подавати як авторську й навпаки. Окремі фрагменти тексту не повинні прочитуватись поза загальною картиною світу, історичної реальності, до якої належить зображуване. Наприклад, у тексті “Мертвих душ” є фрагмент “... один из священнодействующих... прислужился нашим приятелям, как некогда Вергилий прислужился Данту...”. Головне у цьому порівнянні з героями “Божественної комедії” Данте не в зіставленні римського поета Вергілія з бридким чиновником цивільної палати, а Чичикова з Данте; зміст порівняння полягає в тому, що чиновник провів їх у кімнату очікування, центр установи. Вергілій вів Данте страшними колами міфічного пекла, а “колезький реєстратор” – колами бюрократичного пекла. Громадська палата цим порівнянням перетворювалася на справжнє пекло, де мучаться люди, громадяни держави [див. : 8, с. 130].

Основне завдання сприйняття художнього твору – його зрозуміти, осягнути і водночас подолати часові і просторові межі між твором та читачем, інтеріоризувати твір, здійснити механізм засвоєння, що ґрунтується на перетворенні зовнішніх, реальних операцій соціальної діяльності у внутрішні, ідеальні. Повнота розуміння твору залежить і від можливостей інтерпретатора, від його уміння побачити закладені в ньому можливості, в певному сенсі використати їх у практичній діяльності.

Реалізація виховного потенціалу невіддільна від проблеми аксіологічного підходу до твору, до розгляду твору у контексті культури. Читач знаходить у творі не лише те, що він очікує. Він знаходить у творі багато нового, несподіваного, такого, що збагачує його досвід, його естетичну культуру, вносить нове у притаманне йому світобачення, робить читача більш досвідченим.

Слід підкреслити, що проблема виховного потенціалу невіддільна від питань психології творчості та сприйняття. Вже йшлося про те, що однією з

умов входження у світ художнього твору є співвіднесення його із власним світом читача. Саме через це співвіднесення і йде його привласнення ціннісних засад, – той процес, завдяки якому відбувається зближення двох світів – авторського і читача. Виховний потенціал не може бути повністю вичерпаним. Одним із моментів, що визначає багатство твору, глибину його виховного потенціалу, є поєднання в ньому конкретно-історичного та загального; національного й загальнолюдського; локального та універсального; реалій повсякденного життя й тих символічних форм, про які писав Е. Кассіер [див.: 2, с. 16]. Питання про цей потенціал невіддільне від проблеми засвоєння загальнолюдських цінностей, універсалій, які відображають вічні екзистенційні проблеми людського життя, для яких не властива вичерпність.

Висновки. У чому сила виховного впливу гоголівського таланту? Це не лише видатна здатність митця помітити варту уваги і вміло відобразити це в образній картині світу, а й уміння усвідомити, оцінити побачене, передати оцінене у влучній фразі, щоб запам'яталось на віки і вразило майбутнього читача свіжістю, непересічністю судження, вкрай потрібного й актуального. Проведений аналіз частково з'ясовує виховний потенціал спадщини видатного митця, можливості впливу його творів на формування ціннісних орієнтирів у світі людини, проте потрібні подальші, більш глибокі та докладні дослідження з метою з'ясування шляхів впливу гоголівського генія на виховання молодого покоління в сучасній Україні.

Література

1. Гатальська С.М. Філософія культури : підручник / С.М. Гатальська. – К. : Либідь, 2005. – 328 с.
2. Гольберг М. Інтерпретаційний потенціал як герменевтична проблема / М. Гольберг // Наукові записки факультету романо-германської філології. *Asta philologica: volumeni. Studia hermeneutica* Герменевтика тексту: між істиною і методом / за ред. М. Зимомрі, Я. Лопушанського. Р. Мниха, О. Радченка. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 9–17.
3. История русской литературы XIX века / под ред. проф. Ф.М. Головенченко, проф. С.М. Петровой. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1963. – Т. 1. – 728 с.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 383 с.
5. Підгорна А. Авторська модель світу як одна із форм реалізації індивідуальної концептуальної картини світу (на матеріалі творів сестер Бронте) / А. Підгорна // Наукові записки. – Вип. 81(3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Вінниченка, 2009. – С. 389–391.
6. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М. : Искусство, 1979. – 614 с.
7. Рогозина И.В. Плюрализм картин мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: aoma1.ab.ru:8080/Books/Files/2001-02/34/pap34.htm.
8. Смирнова-Чикина Е.С. Поэма Н.В. Гоголя “Мертвые души”. Комментарии : пособие для учителя / Е.С. Смирнова-Чикина. – Л. : Просвещение, 1974. – 349 с.